

Kemal Temel, *Gecekondu, Site, Rezidans: Bursa'da Sınıf ve Mekan*, İletişim Yayınları, 2023, 296 s.

Değerlendiren: Elyesa Koytak

Toplumsal tabakalaşmayla mekanın üretimi, yeniden üretimi ve tüketimi arasındaki karşılıklı bağları soruşturmak günümüz sosyolojisinde hayati önemde. Kemal Temel'in *Gecekondu, Site, Rezidans: Bursa'da Sınıf ve Mekan* adlı kitabı tam bu konuya eğiliyor. Türkiye'nin son yirmi yılda hızlanan ve çeşitlenen tabakalaşma örüntülerini Bursa gibi öteden beri göç ve sanayileşmenin sahnesi olma özelliğini taşıyan bir kent üzerinden, bu kentteki sınıf oluşumlarının mekandaki yansımalarını inceleyerek analiz ediyor. Kitap, halen akademisyen olarak Bursa Uludağ Üniversitesi'nde görev yapan yazarın 2023'te tamamladığı doktora tezine dayanıyor.

Çalışmanın temel iddiası sınıfsal farklılaşma ve rekabetin "kentnin fiziksel uzamında" veya "kent desenlerinde" görüldüğü yönünde. Dolayısıyla yazar, sınıfsal habitus ve yaşam tarzının kent mekanındaki ayrışmalara "rehberlik" ettiğini savunuyor (Temel, 2023, s. 27). Bu anlamda kent mekanını toplumsal eşitsizliklerin tezahür ettiği, bunu da farklı sınıflardan aktörlerin rekabet ve ayrışma stratejilerine göre şekillendirdiği yönünde bir kabulü var. Bu kabul doğal olarak, sınıf ayrımlarını hayat tarzı ve kültürel sermaye ekseninde görmeyi çağırıyor ve Bourdieücü bir kavram setini ve analiz tarzını çalışmanın temel karakteristiği haline getiriyor.

@ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, elyesa.koytak@medeniyet.edu.tr

id <https://orcid.org/0000-0001-6530-7917>

© İlmi Etüdler Derneği
DOI: 10.12658/D0365
insan & toplum, 2023;
insanvetoplum.org

Çalışmanın kapsamı olarak Bursa'nın üç merkez ilçesi olarak Yıldırım, Osmangazi ve Nilüfer'in seçilmiş olmasını yazar sınıf-mekansal ayrışmanın bu üç ilçede belirginleşmesi olarak gerekçelendiriyor (Temel, 2023, s. 28). Bu üç ilçe, yazarın perspektifinde üç farklı toplumsal tabakayı ifade ediyor ve karşılaştırmalı bir analiz imkanı sağlıyor. Bu haliyle çalışma, özgün bir kent monografisi özelliği de taşıyor. Ekonomik ve kültürel sermaye göstergeleri içeren nicel bir veri setiyle birlikte, araştırmannın büyük kısmını bu üç ilçeden ikişer mahallede yürütülen etnografi ve 21 mülakata dayanan nitel analizler oluşturuyor.

İlk bölümde yazar, sınıf ve kent çalışmalarının bulunduğu teorik literatürü inceliyor. Yazarın önemli bir tespiti, sınıfların tarihsel oluşumlarına fazla eğilen Marksist literatürün “mekan tasavvurunu ikincil süreçler” olarak görmesi (Temel, 2023, s. 34) ve bu nedenle mekana dair tercih, eğilim ve yatınlıkları gözden kaçırmaması. Yazarın kendine mahsus görüşü ise kentsel-mekansal konumun, sınıfsal konum ve ayrışmanın bir fonksiyonu veya göstergesi olarak şekillendiği yönünde (Temel, 2023, s. 47). Bu noktada yazar, sınıfın geri kalan her şeyi belirlediği ezberine düşmeden, fakat sınıfla kent mekanı arasındaki dinamik ve kurucu ilişkiyi odağına alıyor. Böylece farklı sınıfların mekana ve yaşam tarzına dair tercih ve pratiklerini “mekana aktif biçimde müdahale eden” faktörler olarak değerlendiriyor (Temel, 2023, s. 150).

Yazarın teorik kalkış noktası, Bourdieucü kavramlara dayanıyor. İkinci bölümdeki temel argüman, Fransız sosyoloğun bilhassa *Ayrım* kitabından hareketle (Temel, 2023, ss. 63-65), toplumsal, fiziksel ve hayat tarzları uzamları arasında bir eşmantık olduğu yönünde. Somut olarak; Bursa'nın bu üç ilçesinde sınıfsal özellikler, konut biçimleri ve hayat tarzı göstergeleri arasında örtüşme var ve bu örtüşmenin ayrışma hatlarını ilçeden ilçeye geçerken takip etmek mümkün. Bu noktada yazarın ayrıca Bourdieu'nün alan (fr. *champ*, ing. *field*) kavramına atıf yaptığını görüyoruz: “Alan rahatlıkla fiziksel mekan olarak tasavvur edilebilir” (Temel, 2023, s. 66). Yazar bunu derken Bourdieu'nün toplumsal uzamla fiziksel mekan arasındaki ilişkilere odaklandığı yazılarına atıf yapıyor ancak alan kavramının tam olarak belli bir ilin belli ilçeleri ve o ilçelerin idari sınırları dahilindeki “coğrafi uzam” anlamına ne kadar gelebileceği tartışmalı bir nokta.

Açmak gerekirse; Bourdieu'nün alan kavramını, esasen bir kavram değil bir araştırma tarzı olarak uyguladığı temel çalışmaları fiziki bir yer veya topografyayı değil, soyut çünkü araştırmacı tarafından nesneleştirilirken soyutlanmış belli toplumsal dünyaları işaret eder. Konut piyasası alanı (Bourdieu, 2014), üniversite alanı (Bourdieu, 2000), edebiyat alanı (Bourdieu, 2009), hukuk alanı (Bourdieu, 1986) gibi mikrokozmoslar veya görece özerkleşmiş toplumsal dünyalar (Bourdieu & Wacquant, 2010, s. 54) kentin çehresinde veya mekansal ayrımlarında tecessüm etmiş izdüşümlere sahip olsalar da,

esasen alan olmalarını fiziki alan olmalarına değil, farklı konumlar ve konum almalar arasındaki ilişkilerin nesnel yapısına borçludurlar (Bourdieu & Wacquant, 2010, s. 81). Dolayısıyla alan öncelikle iktidar alanıyla ilişkisi, ikinci olarak özgün sermaye türüne göre farklılaşmış konumlar arasındaki bağıntılar sistemi, üçüncü olarak da alanda cari yatkınlık sistemlerini analiz etmeyi gerektirir (Bourdieu & Wacquant, 2010, s. 90).

Nitekim yazarın Bourdieücü kent araştırmalarına örnek olarak verdiği güncel kaynaklar da başlı başına bir alan analizi değil, kültürel sermayenin mekansal ayrışmadaki etkisine odaklanıyor (Temel, 2023, s. 68). Kitapta alan teriminin sadece kentsel mekanla özdeş şekilde kullanıldığını görüyoruz. Bu durum yine de, çalışmada Bourdieu'nün sermaye kavramlarının yoğun ve etkili şekilde kullanılmasının önüne geçmiyor veya analitik zafiyet doğurmuyor. Yazarın son bölümde nicel veriler üzerinden gerçekleştirdiği hiyerarşik regresyon modeli, alan değil fakat toplumsal uzamda, sermaye biçimleri ve hayat tarzı göstergelerinin üç ilçe arasında nasıl farklılaştığını ortaya koyuyor (Temel, 2023, s. 259).

Bourdieu bahsinde son bir husus, esasen Fransız sosyoloğun mekanla ilgili önemli tespitlerinin, Türkçeye henüz çevrilmemiş olan erken dönem eserlerinde olması. Bourdieu'nün Cezayir toplumunun sömürge ve sömürgeci çıkış sürecinde göç, kentsel mekan ve köksüzleşme üzerine analizleri (Bourdieu & Sayad, 1964), mekanla ilgili araştırmalarda farklı perspektifler getirmeye aday.

Bursa 19. yüzyılda ücretli emeğin ilk ortaya çıktığı şehirlerden biri, Cumhuriyet döneminde de ilk sanayi hamlesinin sahnesi. Üçüncü bölümde yazar 19. yüzyıldan bugüne Bursa'nın toplumsal yapısının mekansal dönüşümle iç içe nasıl şekillendiğini, nadir bulunan bir yoğunlukta, bazen de sınıfsal ayrımların tren hattı boyunca nasıl temaşa edildiğini ifade ettiği kısımlarda olduğu gibi ince tasvirlerle anlatıyor (Temel, 2023, s. 74). Yazar şehrin üç ilçesine dair çok farklı türlerden kaynakları seferber ederek nüfus, göç, dini ve etnik ayrımlar, inşaat sektörü, işgücü piyasası, organize sanayi bölgeleri ve istihdam verilerini birbiriyle ilişkilendiriyor.

Üç ilçenin farkını ise sosyo-ekonomik endeksler, sosyal yardım alanların oranı, nüfusa oranla hekim sayısı, kaçak yapılaşma gibi çeşitli veriler üzerinden ortaya koyuyor. 1960'lardan sonra şehrin gecekondulaşmış kuzeyiyle apartmanlaşmış güneyi arasında oluşan ayrıma, güncel dönemde seçkin banliyösü olarak Nilüfer ilçesi yeni bir ayırım daha getiriyor. Bu ilçede hizmet sektöründe istihdam edilen profesyonellerin oranı yüksek. Yıldırım'da ise sanayide kayıt dışı çalışan mavi yakalılarının artışı söz konusu. Genişleyen orta sınıf, konut kredilerine ulaştıkça ve özel sektör inşaat piyasasında etkili oldukça kentin güneyinden batısına doğru geçiş yaşıyor (Temel, 2023, s. 139).

Yazarın bulgular kısmında ortaya koyduğu analiz hayli zengin. Konutların %71'i gecekondulu olan Yıldırım ilçesinin görece en düşük sosyo-ekonomik statüye sahip olan Arabayatağı mahallesinden başlayıp, toplumsal uzam bakımından aşağıdan yukarıya 3 ilçenin 6 mahallesini dolaşüyor ve Nilüfer ilçesinin “üye olmayan giremez” başlığını taşıyan Yüzüncüyıl mahallesiyle son buluyor. Altı mahalleden bu şekilde geçişin beden emeğinden zihin emeğine, “çileci ve dayanışmacı mahalli ilişkilerden oportünist ve tüketici davranışlara” geçiş olduğunu tasvir ediyor (Temel, 2023, s. 255). Mesela Yıldırım ilçesinde alternatif bir hareketlilik fırsatı olarak futbolcu olmaya yatırım yapıldığını; ortadaki Osmangazi ilçesinde eğitimin işçi çocukları için sosyal hareketlilik stratejisi olarak amaçlandığını ifade ediyor. Nilüfer’de ise orta ve üst sınıf sekülerlerin ilçeye yeni gelen Müslüman sakinlerden ayrışma, onların mekana dahil olma stratejilerine karşı hayat tarzı yoluyla sınır çizme tepkisine gittiğini ortaya koyuyor (Temel, 2023, s. 238).

Yazarın esas analizini içeren bu beşinci bölümde iki şeyi başardığı çok açık: Birincisi, mülakatlar yoluyla elde ettiği nitel malzemeyi, ilçelerin ve mahallelerin sınıf yapısına dair nicel göstergeler, tarihsel süreçler ve ekonomik verilerle iç içe şekilde ana argümanına işliyor. Böylece her alt başlıkta art arda dizilmiş mülakat alıntıları değil, katılımcıların sınıfsal-mekansal hikayeleriyle aynı sayfada veya aynı pasajda araştırmacının bu hikayeden yaptığı çıkarımların kavramsal düzeyde tartıştığını görüyoruz. İkincisi, yazar bu bölümde altı mahallenin sınıf-mekansal yapısını yeri geldiğinde sokak ve bina tasvirleri ve kendi çektiği fotoğraflarla görselleştiriyor. Bu da etnografik malzemeyi analize etkili biçimde dahil ettiği anlamına geliyor. Bu bölüme dair son bir not esasen bir karşılaştırma tablosunun gerekliliği. Altı mahalleye dair altı bölüm, yoğun ve katmanlı bir analiz içerirken “in vivo” yani araştırma malzemesinden doğrudan gelen başlıklar taşıyor. Bununla birlikte, mahallelerin benzerlik ve farklılıklarını özgün terimlerle ifade eden ve toplu şekilde sunan ayrıntılı bir karşılaştırma tablosunun bölüm sonunda olması iyi olurdu.

Bu bölümün sonunda yazar, nicel veri setini kullanarak Bourdieu’nün üç sermaye türü üzerinden üç ilçede nasıl farklılaşmalar olduğuna dair hiyerarşik regresyon ve çoklu mütekebbiyet analizi (her ne kadar grafik görselleştirmesi yeterince net ve okunaklı olmasa da) ortaya koyuyor. Nitel analizle uyumlu olarak Nilüfer ilçesi nicel analizde de hem ekonomik hem kültürel sermaye bakımından görece yüksek çıkıyor; Yıldırım ilçesi ise aksine sosyal sermayede yüksek görünüyor (Temel, 2023, s. 259). Osmangazi ilçesine dair bulgularda ise daha iyi detaylandırılması gereken bir manzara var: Bu ilçede genç, üniversite mezunu olmayan erkekler modele dahil olmasına rağmen kültürel sermayenin görece yüksek çıkması izaha muhtaç görünüyor. Yazarın kültürel sermaye değişkeni olarak başka bir çalışmadan aldığı ifade ettiği

“aile kültürel sermaye ölçeği”nin (sehven “aile sosyal sermaye ölçeği” denmiş) hangi göstergelere dayandığı ve gerekirse Osmangazi’yle uyumlu olup olmadığı tartışılması gereken bir nokta (Temel, 2023, s. 258).

Sonuçta Temel’in araştırması kent ve sınıf ilişkisine dair özgün ve nitelikli bir çalışma. İstanbul’un veya Ankara’nın bir veya birkaç mahallesini ölçek olarak “muhafazakar” denilen orta sınıf üzerine yapılan son yıllardaki genellemeci ve kültürcü çalışmaların kavram, metodoloji ve kapsam sorunlarından sıyrılmış bir çalışma görüyoruz. Çalışma daha çok sınıfın mekan tercihlerini ve hayat tarzını nasıl şekillendirdiğine vurgu yaparken, mekanın sınıfsal yönelim ve tahayyülü nasıl yapılandırıldığını incelenmeyi de ilham veriyor. Nitekim yazar da “sınıf bilincinin mekana gömülü oluştuğunu”; mekanın “sakinlerin belirli mesleklere erişim tahayyülünü kısıtlayan veya kolaylaştıran” bir etkisi olduğunu ifade ediyor (Temel, 2023, ss. 204, 215). Bu çalışmadan hareketle, Türkiye’de sınıf ve sınıflandırmaların, sermaye ve habitusun mekansal ayrışmaya etkisi ve yansımalarının yanı sıra, mekansal ayrışmanın zihinsel şemaları sınıflandırıcı ve yapılandırıcı etkisine eğilen de çalışmalara ihtiyaç olduğunu söylemek lazım.

Kaynakça

- Bourdieu, P. (1986). La force du droit: Éléments pour une sociologie du champ juridique. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 64(1), 3-19. <https://doi.org/10.3406/arss.1986.2332>
- Bourdieu, P. (2000). *Homo academicus*. Minuit.
- Bourdieu, P. (2009). *Les règles de l'art: Genèse et structure du champ littéraire*. Seuil.
- Bourdieu, P. (2014). *Les structures sociales de l'économie*. Points.
- Bourdieu, P., & Sayad, A. (1964). *Le déracinement, la crise de l'agriculture traditionnelle en Algérie*. Minuit.
- Bourdieu, P., & Wacquant, L. (2010). *Düşünsel bir antropoloji için cevaplar* (N. Ökten, Çev.). İletişim Yayınları.
- Temel, K. (2023). *Gecekondu, site, rezidans: Bursa’da sınıf ve mekan*. İletişim Yayınları.